

vezinler daha sonraları konularına en uygun vezinler kabul edilmiş, gerek *Hamse*'ye nazîre yazanlar gerekse ondaki konuları ele alan şairler bu vezinleri kullanmıştır. Aynı dönemde Hâkânî-i Şîrvânî'nin Fars edebiyatının ilk manzum seyahatnâmesi sayılan *Tuĥfetü'l-İrâķeyn* adlı mesnevisiyle Ferîdüddin Attâr'ın *Esrâr-nâme*, *Manıku't-tayr*, *İlâhînâme*, *Muşibetnâme* ve kendisine nisbet edilen *Pendnâme* gibi tasavvufî mesneviler de zikredilmelidir.

Moğol döneminde İran'da meydana gelen karışıklıklardan dolayı birçok şairin daha güvenli bölgelere gitmesi Fars edebiyatı örneklerinin değişik coğrafyalarda yayılmasını sağlamıştır. Bunlardan en önemlisi, sadece Fars edebiyatının değil dünya edebiyatının eşsiz örneklerinden sayılan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Meşnevî*'sidir. Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in de *İbtidânâme* (*Velednâme*), *İntihânâme* ve *Rebâbnâme* adlı mesnevileri, Fahreddîn-i İrâkî'nin İrfânî konulara dair *Üşşâknâme*'si (*Deh Faşıl*) ve Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Bostân*'ını da özellikle anmak gerekir.

Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin *Kırânü's-sa'f-deyn* (*Mecma'u'l-euşâf*), *Miftâhu'l-fütûh*, *Aşîka* (*Düvelrânî Hzîr Hân*), *Nüh Sipîhr* ve *Tuğluĥnâme*'siyle *Hamse*'si bu dönemde Hindistan sahasında yazılmış önemli mesnevilerdendir. Hâcû-yi Kirmânî'nin *Hümâ vü Hümâyûn*'u, Muhammed b. Muhammed el-Ârifî el-Erdebîlî'nin *Ferhâdnâme*'si ve Assâr-i Tebrîzî'nin *Mîhr ü Müşterî*'si de aynı devre ait diğer mesnevilerdir.

Moğollar ve Timurîlular döneminde mesnevilerde destânî konular işlenmemiş, Hamdullah Müstevfî'nin başlangıçtan kendi zamanına kadarki İslâm tarihini anlatan *Zafernâme*'si, Ahmed-i Tebrîzî'nin Moğol tarihine dair *Şehinşâhnâme*'si, daha sonraki devirden Şerefeddin Ali Yezdî'nin Timur ve Halil Sultan'ın tarihlerini ihtiva eden *Zafernâme*'si gibi edebî değeri yüksek olmayan mesneviler kaleme alınmıştır.

Diğer şiir türleri gibi mesnevilerin de gerilemeye yüz tuttuğu, IX ve X. (XV-XVI.) yüzyıllardan Kâsım-ı Envâr'ın *Enisü'l-ârifîn*, Şemseddin Kâtibî'nin *Kitâb-ı Deh Bâb*, Nâzır u Manzûr (*Mecma'u'l-bahreyn*), *Behrâm u Gülendâm*, *Muhibb ü Maĥbûb* ve *Kitâb-ı Dilrubây*; Fettâhî'nin *Hüsn ü Dil* (*Destûr-i Üşşâk*), *Şebistân-ı Hayâl* ve Abdurrahman-ı Câmî'nin *Heft Evreng* adlı eseri zikredilebi-

lir. Yedi mesneviden oluşan *Heft Evreng* bu dönemde yazılan en önemli mesnevilerdendir. Mektebî-i Şîrâzî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'u, Ârifî-i Herevî'nin *Hâlnâme*'si (*Gûy u Çevġân*), Hâtifî'nin Nizâmî'nin eserine nazîre olarak kaleme aldığı *Şîrîn ü Hüsrev*, *Leylâ vü Mecnûn* ve *Heft Manzar* mesnevileri, Ehli-i Şîrâzî'nin *Sîhr-i Helâl* ve *Şem' u Pervâne*'si, İbrâhîm Gülşenî'nin Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Meşnevî*'sine nazîre olarak yazdığı *Ma'nevî*'si, Mirza Kâsım Kâsımî-i Gunâbâdî'nin *Şîrîn u Hüsrev*, *Leylâ vü Mecnûn* ve *Âşîk u Ma'sûĥ* mesnevileri bu devirde yazılan eserlerden bazılarıdır.

Safevîler devrinde İran, Anadolu ve Hindistan'daki din ve devlet büyüklüklerini konu alan mesnevi yazımı yaygınlaşmıştır. Kâsımî-i Gunâbâdî'nin Şâhrûh'la ilgili manzumesiyle aynı şairin Şâh İsmâil dönemini anlattığı *Şâhnâme-i Mâzî* ve Şâh Tahmasb'a dair *Şâhnâme-i Nevvâb-ı Âlî*, Hüseyin Ali Şâh-ı Fûrsî'nin Kutubşâhîler hakkındaki *Nesebnâme-i Şehriyârî*'si, Hümâyûn'la ilgili *Hümâyûnnâme*, Kanûnî Sultan Süleyman'ın savaşlarının anlatıldığı *Sefernâme-i Bağdâd* adlı mesnevi, Şâh Cihan hakkındaki *Şâhçihânnâme*, Kemâlî-i Sebzevârî'nin *Şâhnâme-i Abbâsî*'si, Molla Muhammed Refî'in *Rezmânâme-i Şâh İsmâ'îl bâ Şeybek Hân*'ı ve Nâdir Şâh'ı anlatan *Manzûme-i Nâdirî*'si zikredilebilir.

Bu dönemde hikâyelerin konu edildiği mesneviler de çokça yazılmıştır. Zamîrî-i İsfahânî'nin *Nâz u Niyâz*, *Vâmîĥ u Âzrâ*, *Leylî vü Mecnûn*, *İskendernâme* ve *Bahâr u Hâzân* mesnevileri, Bedrî-i Keşmîrî'nin *Zülĥarneyn*, Muhammed Kâsım-ı Mûcî'nin *Yûsuf u Züleyhâ* ve *Leylî vü Mecnûn*, Abdî-i Şîrâzî'nin *Defter-i Derd*, *Câm-ı Cemşîdî*, *Mecnûn u Leylî*, *Hâzâ'inü'l-mülûk*, *Heft Aĥter*, *Envâr-ı Tecellî*, *Â'in-i İskenderî* ve *Firdevsü'l-ârifîn*, Vahşî-i Bâfkî'nin *Ferhâd u Şîrîn* ve *Nâzır u Manzûr* adlı eserleri gibi birçok manzume bunlar arasında zikredilebilir.

Mesnevi yazıcılığı Kaçarlar devrinde de yaygın olarak devam etmiştir. Ünlü şair Meliküşşuarâ Sabâ'nın Feth Ali Şâh'ın padişahlığı ve Aġa Muhammed Han Kaçar ve babasının dönemiyle Abbas Mirza'nın Ruslar'la olan savaşları ve fetihlerini konu alan *Şehinşâhnâme*, Hz. Peygamber'in mucizelerini ve Hz. Ali'nin cenklerini anlatan *Hudâvendnâme*, Hâkânî-i Şîrvânî'nin *Tuĥfetü'l-İrâķeyn*'i-

ni taklit ederek yazdığı *İbretnâme* ve oġluna oġüt amacıyla Sa'dî'nin üslûbuna benzeterek kaleme aldığı *Gülşen-i Şabâ* adlı mesnevileri bu dönemin önemli eserleridir. Bunlardan başka Mücmir-i İsfahânî'nin, Hâkânî'nin *Tuĥfetü'l-İrâķeyn*'i tarzında kaleme aldığı mesnevisi, Visâl-i Şîrâzî'nin *Bezm-i Vişâl* ve *Ferhâd u Şîrîn* mesnevileri, Sürûş-i İsfahânî'nin *Ürdîbihîstnâme*, *Sâkinâme*, *İlâhînâme* ve Kerbelâ Vak'ası'nı anlatan *Ravzatü'l-esrâr* mesnevileriyle Yaġmâ-i Cendekî'nin *Hulâsatü'l-iftizâh*, *Zübdetü'l-estâr* ve Ravzahan Seyyid Kanberî hicvettiği *Şukûkû'd-delîl*'i de zikretmek gerekir.

Meşrutiyet'ten sonraki dönemde Edîb-i Pişâverî I. Dünya Savaşı'nı konu alan 14.000 beyitlik *Qayşernâme*'yi, Mehdî Kulî Hidâyet *Tuĥfe-i Muĥbirî*'yi, İrec Mirza *Ârifnâme* ve *Zühre vü Minûçîhr*'i, Vasfî Ali Şâh Kur'an tefsirini kaleme almışlardır. Daha sonra Hüseyin-i Mesrûr, Pervîz Nâtel Hanlerî ve Mehdî Hamidî gibi şairler de mesneviler yazmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Safâ, *Edebiyyât*, III/1, s. 323-338; IV, 189-195; V/1, s. 575-602; a.mlf., *Hamâse-serâyî der İrân*, Tahran 1363, tür.yer.; İhsan Yarşâtr, *Şîrî-i Fârsî der 'Ahd-i Şâhrûĥ*, Tahran 1334, s. 176-195; M. Ca'fer Maĥcûb, *Sebk-i Horâsânî der Şîrî-i Fârsî*, Tahran, ts. (İntişârât-ı Firdevs); a.mlf., "Meşnevî-serâyî der Zebân-ı Fârsî tâ Pâyân-ı Kârn-ı Pencüm-i Hicrî", *Neşriyye-i Dânişgede-i Edebiyyât-ı Tebrîz*, XV/2, Tebrîz 1342, s. 182-213; XV/3 (1342), s. 261-285; Yahyâ Âryân-pûr, *Ez Şabâ tâ Nîmâ*, Tahran 1351 ĥş., I, 20-28, 40-44; II, 317-322; Celâleddin Hümâî, *Fünûn-ı Belâġat ve Şanâ'at-ı Edebt*, Tahran 1354, s. 156-172; M. Ali Terbiyet, *Maĥâlât-ı Terbiyet*, Tahran 2535, s. 215-318; Sâid Bâkirî - M. Rızâ Muhammedî-yi Nikû, *Şîrî-i İmrûz*, Tahran 1372, s. 123-218; Mansûr Restġâr-ı Fesâî, *Envâ'-ı Şîrî-i Fârsî*, Şîraz 1373, s. 428-476; Ahmed Ateġ, "Mesnevî", *İA*, VIII, 127-133; Abbâs-pûr, "Meşnevî", *Ferhengnâme-i Edeb-i Fârsî* (nşr. Hasan Enüşe), Tahran 1381 ĥş., II, 1223-1224.

MUSTAFA ÇİÇEKLER

□ TÜRK EDEBİYATI. Fars ve Türk edebiyatlarındaki mesneviler arasında tertip, konu ve muhteva bakımından büyük ölçüde benzerlikler görülmektedir. Bu, mesnevi nazım şeklinin önce Fars edebiyatında ortaya çıkması ve Türk edebiyatındaki ilk örneklerin bundan büyük ölçüde etkilenmesinin tabii bir sonucudur. Türk şairleri, Fars edebiyatından daha çok tasavvufî konuları eserleriyle İslâm âlemindeki ortak konuları işleyen bazı mesnevilerden etkilenmişlerdir. Buna karşılık bazı ortak yönleri olmakla beraber kırk hadis ve yüz hadis çeviri ve şerhleri,

menâkıbnâmeler, gazavatnâmeler, fetih-nâmeler, zafernâmelerle şehrengizler, sûrnâmeler, sergüzeşt, hasbihal, ta'rifat gibi eserler özellikle muhtevaları bakımından Fars edebiyatı etkisi dışında kalmıştır; mevlid, mi'râciyye ve hilye gibi dinî türler ise tamamen Türk edebiyatına ait orijinal mesnevilerdir.

Türk edebiyatında mesneviler için kullanılan "tercüme, nazîre, cevap" sözleri bilinenden farklı anlamlar taşımaktadır. Özellikle bazı Türk şairlerinin eserleri için kullanılan tercüme kelimesi her zaman kelimenin sözlük anlamını ifade etmemektedir. Meselâ Nahîfî'nin *Mesnevî-i Şerîf Tercümesi* için "çeviri" mânâsında kullanılan bu söz, Ahmedî'nin *İskender-nâme*'si için konuyu Nizâmî-i Gencevî'den aldığı veya ondan yararlandığı şeklinde değerlendirilir. Çünkü eski kaynaklarda ve özellikle şuarâ tezkirelerinde tercüme sözü "doğrudan çeviri, serbest çeviri, eserin konusunu alma veya yararlanma" anlamlarına gelebilecek şekilde genişlemiştir (Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 80). Nazîre terimi bütün nazım şekilleri için geçerli olduğu halde cevap özellikle mesnevi ile aynı şairin beş mesnevisinden oluşan hamse için kullanılan bir terimdir. Şuarâ tezkirelerinde cevap kelimesine kaside, gazel gibi nazım şekilleri için yer verilmiş olması, buna karşılık mesneviler ve hamselerden söz edilirken, "Hamseye cevabı vardır" şeklindeki ifadelerin bulunması bu iki terimin kullanışlı hakkında fikir vermektedir.

Türk şairleri tasavvufî mesnevilerde Senâî'nin, Ferîdüddin Attâr'ın, Nizâmî-i Gencevî'nin, Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin, Molla Câmî'nin mesnevilerinden ve özellikle tasavvuf edebiyatının en önemli şairi Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin *Meşnevî*'sinden etkilenmişlerdir. Mesnevi Türk şairlerine sadece tasavvufî açıdan değil Farsça'yı şiir yazacak kadar ilerletmeleri, edebî bilgi ve zevklerinin gelişmesi açısından da tesir etmiş, üzerlerinde her yönüyle eğitici bir rol oynamıştır.

Nizâmî'nin *Hamse*'sinin ilk mesnevisi olan *Mağzenü'l-esrâr* tasavvufî ve ah-lâkî konusuyla hem Fars hem Türk şairlerini etkilemiştir. Türk edebiyatında Ali Şîr Nevâî'nin *Hayretü'l-ibrâr*'ı, Mîr Haydar'ın *Mağzenü'l-esrâr*'ı, Ahmed Rıdvan'ın *Mağzenü'l-esrâr*'ı, Âzerî İbrâhim Çelebi'nin *Naks-ı Hayâlî*, Cinânî'nin *Riyâzü'l-cinân*'ı, Nevîzâde Attâr'ın *Nef-hatü'l-ezhâr*'ı, Taşlıcalı Yahyâ'nın *Gülşen-i Envâr*'ı *Mağzenü'l-esrâr* örnek alınarak yazılmış mesnevilerdir. Molla Câ-

mî'nin *Şubhatü'l-ibrâr*'ı plan ve teknik olarak farklı olmakla birlikte konusu bakımından *Mağzenü'l-esrâr*'a benzer. Attâr'ın *Sohbetü'l-ebkâr*'ı ve Taşlıcalı Yahyâ'nın *Gencîne-i Râz*'ı bu mesneviye nazîredir. Bunun dışında Elvân-ı Şîrâzî'nin Mahmûd-ı Şebüsterî'den çevirdiği *Tercüme-i Gülşen-i Râz*, Attâr'ın *Pendnâme*'sinin çevirisi olarak veya onun etkisiyle yazılmış Güvâhî ve Edirneli Nazmî'nin *Pendnâme*'leri, aynı şairin *Mantıku't-tayr*'ına Ali Şîr Nevâî'nin *Lisânü't-tayr* adıyla yazdığı cevapla Gülşehrî'nin, Karatovalı Zaîfî ve Mevlî Fedâî Dede'nin *Mantıku't-tayr* tercümeleri, Türk şairleri üzerindeki Fars edebiyatı etkisini gösteren mesnevilerin önde gelen örnekleridir.

Nizâmî-i Gencevî'nin *Hamse*'sinin son iki mesnevisi olan *Şerefnâme* ve *İkbâl-nâme*, İskender'in tarihi ve efsanevi yönlerini işlediği için sadece *İskender-nâme* adıyla da anılır. Türk edebiyatında Ahmedî ve Ahmed Rıdvan'ın *İskender-nâme* adlı mesnevileri işlenişleri farklı olmakla birlikte Firdevsî'nin *Şâhnâme*'sinden ve Nizâmî'nin adı geçen eserlerinden etkilenmiştir.

Nizâmî-i Gencevî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'u Arap kökenli olan bu aşk hikâyesini mesnevi şekliyle işleyen ilk eserdir (bk. LEYLÂ ve MECNÛN). Türk edebiyatında da çok işlenen bu konudaki en başarılı örnek Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'udur. Nizâmî-i Gencevî'nin *Penc Genc*'inin ikinci mesnevisi *Hüsrev ü Şîrin*'dir. Türk edebiyatında Kutb, Fahrî, Şeyhî, Ahmed Rıdvan ve Celîlî, Nizâmî-i Gencevî'nin eserinden ve Firdevsî'deki rivayetlerden yararlanarak *Hüsrev ü Şîrin*'ler yazmışlardır. Aynı hikâye, kahramanların rolleri değiştirilerek *Ferhâd ü Şîrin* adıyla Ali Şîr Nevâî ve Lâmiî Çelebi tarafından da kaleme alınmıştır. Nizâmî-i Gencevî'nin *Heft Peyker*'i diğerleri kadar olmasa da Türk şairlerinin ilgisini çekmiş, Aşkî ve Ahmed Rıdvan tarafından aynı adla Türkçeye çevrilmiştir. Lâmiî'nin de *Heft Peyker*'i vardır.

Türk edebiyatında ilk mesnevi Yûsuf Has Hâcib'in (ö. 1077) *Kutadgu Bilig* adlı eseridir. XIII. yüzyılda Sulî Fakih'in *Yûsuf u Züleyhâ* adlı mesnevisi kadar Ahmed Fakih'in *Kitâbü Evsâfı Mesâcidi's-şerîfe*'si de önemlidir. XIV. yüzyılda Yûnus Emre'nin *Risâletü'n-nushiyye*'si, Seyyad Hamza'nın *Yûsuf u Züleyhâ*'sı ile Altın Orda sahasında Kutb'un *Hüsrev ü Şîrin*'i, Gülşehrî'nin *Mantıku't-tayr* çevirisi, Âşık Paşa'nın *Garibnâme*'si, Hoca

Mesud'un *Süheyl ü Nevbahâr*'ı, Yûsuf Meddah'ın *Varka vü Gülşâh*'ı, Şeyhoğlu Mustafa'nın *Hurşîdnâme*'si, Ahmedî'nin *İskender-nâme*'si ile *Cemşîd ü Hurşîd*'i ve Muhammed'in *Işknâme*'si değerli örneklerdir. Bu yüzyılda yazarı bilinmeyen pek çok mesnevi bulunmaktadır (Çelebioğlu, bk. bibl.).

Mesnevinin XV. yüzyılda Türk edebiyatında gelişme gösterdiği görülmektedir. Ahmed-i Dâî'nin *Çengnâme*'si, Süleyman Çelebi'nin *Mevlid* olarak bilinen *Vesiletü'n-necât*'ı, Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrin*'i ile *Harnâme*'si, Cem Sultan'ın *Cemşîd ü Hurşîd*'i, Hamdullah Hamdi'nin *Hamse*'si ve bilhassa Yûsuf u Züleyhâ'sı, Çağatay sahasında Ali Şîr Nevâî'nin *Hamse*'si bu yüzyılın önemli mesnevileri arasındadır.

XVI. yüzyılda Lâmiî Çelebi ve Taşlıcalı Yahyâ gibi hamse sahibi şairler yetişmiş, Mesihî'nin *Şehrengiz*'i, Câfer Çelebi'nin *Hevesnâme*'si, Revânî Çelebi'nin *İşret-nâme*'si, Kemalpaşazâde'nin *Yûsuf ile Züleyhâ*'sı, Zâtî'nin *Şem' ü Pervâne*'si, Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'u ile *Beng ü Bâde*'si, Kara Fazlî'nin *Gül ü Bülbül*'ü ve Hâkânî Mehmed Bey'in *Hilye*'si gibi müstakil mesneviler kaleme alınmıştır.

Ganîzâde Mehmed Nâdirî ve Nevîzâde Attâr XVII. yüzyılda *Hamse*'leriyle tanınmışlardır. Edirneli Güftî'nin *Teşrifâtü's-şuarâ* adlı manzum tezkiresi, Nâbî'nin *Hayriyye*'si ve Sâbit'in *Edhem ü Hüma'sı* da bu yüzyılın önemli mesnevilerindendir.

Mesnevi yazımının azaldığı XVIII. yüzyılda Şeyh Galib türün Türk edebiyatındaki en muhteşem örneği *Hüsn ü Aşk*'ı kaleme almıştır. Nahîfî'nin *Mesnevî-i Şerîf Tercümesi* ve Sünbülzâde Vehbî'nin *Luftiyye*'si diğer mesnevilerdir.

XIX. yüzyılda mahallî hayata ait bilgilerle mesnevi şekline Türk edebiyatına has bir mahiyet kazandırmış olan Enderrunlu Fâzıl'ın *Hûbannâme* ve *Zenannâme*'si, İzzet Molla'nın *Mihnet-keşân* ve *Gülşen-i Aşk*'ı ile Tanzimat döneminde Ziyâ Paşa'nın *Harâbât*'ı önemlidir. Mesnevilerin son örnekleri Abdülhak Hâmid'in (Tarhan) manzum tiyatrolarında görülür.

Mesnevi şeklinin Türk edebiyatına has bir özelliği de eserlerdeki kahramanların ağızından yazılmış gazellerin vezin ve şekil bakımından divanlardaki gazellerle aynı özelliği taşımasıdır. Bazı mesnevilerde ise farklı vezinde murabbalar da bulunmaktadır.

Türk edebiyatında mesnevilerin halk edebiyatına yönelik örnekleri de bulunmaktadır. Pek çoğunun müellif veya muasir bilinmeyen bu tür mesneviler için genellikle mevlidlerin sonunda yer alan Dâstân-ı Kesikbaş, Dâstân-ı Geyik, Dâstân-ı Güvercin, Dâstân-ı İbrâhim Edhem, Hikâyet-i Kız ve Cehûd, Kadı ve Uğru Destanı, Cenâdil Kalesi, Hatun Destanı, Kissa-i Kahkaha, Kissa-i Mukaffa' gibi eserler örnek verilebilir. Türk edebiyatında mesnevi hemen her dönemde gazel ve kasideden geride kalmış, hatta yalnızca mesnevi yazan şairler küçümsenmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Attâr, *Mantık al-Tayr* (trc. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul 1962, tercüme edenin önsözü, I, s. XI-XVI; a.mlf., *Manıktu' t-tayr* (trc. Bedî M. Cum'a), Beyrut 1416/1996, s. 9-48; Ahmed Fakih, *Kitâbu Evsâfî Mesâcîdi's-şerîfe* (nşr. Hasiye Mazioğlu), Ankara 1974, neşredenin girişi, s. 7-13; Gülşehri, *Mantuku't-tayr* (nşr. Ağâh Sırrı Levend), Ankara 1957, neşredenin önsözü, s. 15-28; Şeyyad Hamza, *Yusuf ve Zeliha* (nşr. Dehri Dilçin), İstanbul 1946, neşredenin önsözü, s. 11-21; Hoca Mesud, *Sûheyl ü Nevbahâr: Suheil und Nevbehâr* (nşr. J. H. Mordtman), Hannover 1925, neşredenin girişi, s. 5-13; Ahmedî, *İskendernâme* (nşr. İsmail Ünver), Ankara 1983, neşredenin girişi, s. 5-25; *Şeyhî'nin Harnâme'si* (haz. Faruk Kadri Timurtaş), İstanbul 1971, neşredenin girişi, s. 2-15; *Şeyhî'nin Husrev ü Şirîn'i* (haz. Faruk Kadri Timurtaş), İstanbul 1968, neşredenin girişi, s. 37-47; Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk* (nşr. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul 1968, neşredenin önsözü, s. 29-46; Mehmed, *İşk-nâme: İnceleme-Metin* (nşr. Sedit Yüksel), Ankara 1965, neşredenin girişi, s. 1-13; Ağâh Sırrı Levend, *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leyla ve Mecnûn Hikâyesi*, Ankara 1959, s. 1-8; a.mlf., *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1973, s. 80, 110, 226; *Külliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-yi Gencevî* (nşr. M. Derviş), Tahran 1351 hş., tür.yer.; Hüseyin Ayan, "XIV. Yüzyıl Türk Edebiyatında Büyük Mesnevi", *Birinci Millî Türkoloji Kongresi: 6-9 Şubat 1978*, İstanbul 1980, s. 83-89; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara 1983, s. 167-202; Zeynelâbidin Mü'temen, *Taḥavvül-i Şîr-i Fârsî*, Tahran 1371 hş., s. 105-110; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul 1999, s. 273-274; Amil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevi*, İstanbul 1999, s. 47-67, 99-108; Faruk Kadri Timurtaş, "Türk Edebiyatında Hüsv ü Şirin ve Ferhad ü Şirin Hikâyesi", *TDED*, IX (1959), s. 65-88; Cahit Kavcar, "Kemâl Paşazade'nin Şairliği ve Yusuf u Züleyhâ'sı", *TDAY Belleten* (1969), s. 227-249; Harun Tolasa, "15. yy. Türk Edebiyatı Anadolu Sahası Mesnevileri", *TDEAD*, sy. 1 (1982), s. 1-13; Meliha Anbarcioğlu, "Türk ve İran Edebiyatlarında Mihr ü Mâh ve Mihr ü Müsterî Mesnevileri", *TTK Belleten*, XLVII/188 (1984), s. 1151-1189; İsmail Ünver, "Mesnevi", *TDI*, Türk şiiri özel sayısı II: Divan Şiiri, LII/415-417 (1986), s. 415-417; Erdoğan Uludağ, "Mesnevi Araştırmaları Bibliyografyası", *Müteferrika*, sy. 7, İstanbul 1995, s. 55-80; Fatma S. Kutlar, "Mes-

nevi Nazım Şekline Genel Bir Bakış ve Türk Edebiyatında Mesnevi Araştırmalarıyla İlgili Bir Kaynakça Denemesi", *Türkbilgi: Türkoloji Araştırmaları*, sy. 1, Ankara 2000, s. 102-157; Ahmet Kartal, "Türkçe Mesnevilerin Tertip Özellikleri", *Bilgi*, sy. 19, Ankara 2001, s. 69-117; Selami Ece, "Modern Öyküleme Teorileri Açısından Mesnevi", *Atatürk Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 20, Erzurum 2002, s. 99-105; Ahmet Ateş, "Mesnevi", *İA*, VIII, 127-133; M. Bencheneb, "Müzdevic", a.e., VIII, 869-870; J. T. P. de Bruijn, "Mathnawî", *EP* (İng.), VI, 833-835; Barbara Flemming, "Mathnawî", a.e., VI, 835-837.

İSMAİL ÜNVER

□ URDU EDEBİYATI. Urdu edebiyatında mesnevinin ilk örneklerinin nerede ve ne zaman yazıldığı konusunda değişik görüşler bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar mesnevinin ortaya çıktığı bölgeyi Kuzey Hindistan, bazıları ise Hindistan'ın güneyi yani Dekken olarak gösterir. Urduca mesnevinin ilk olarak Kuzey Hindistan'da yazıldığını ileri sürenlere göre Fars ve Pencap dillerinde de şiirleri bulunan Çiştî sūfî Ferîdüddin Mes'ûd'un (ö. 664/1265) günümüze ulaşmayan tasavvufî bir eserindeki beyitler mesnevinin Urdu edebiyatındaki ilk örneğidir. Ancak bu beyitlerin tamamlanmış bir mesnevinin parçası olup olmadığı kesin biçimde ortaya konulamamıştır. Bazı araştırmacıların bu beyitlerin ilk örnek oluşu konusundaki şüpheleri dikkatlerin Urdu edebiyatının ilk merkezi kabul edilen Dekken'e yönelmesine sebep olmuştur.

XIV. yüzyılda Türk asıllı şair Emîr Hüsv ü Dihlevî'nin *Hâlik Bârî* adlı eseri Kuzey Hindistan'da yazılıp günümüze ulaşan ilk mesnevidir. Bu eserin ona aidiyeti konusunda bazı şüpheler bulunmakla birlikte onun bu adla Urduca bir mesnevi kaleme aldığı kesin olarak bilinmektedir. Hüsv ü'den sonra Kebîr Dâs'ın Hint vezinlerini kullanarak telif ettiği *Bâra Mâsa* ile Kutbân'ın Haryani ve Apbhraşa dillerine yakın bir dille yazdığı, Hindistan'da ilk romantik mesnevi sayılabilecek *Margâvatî'si* Urdu edebiyatının kuruluş döneminde ortaya çıkmış mesnevilerdir. Kutbân'dan sonra Şeyh Hüb Muhammed Çiştî'nin Gucerât diliyle kaleme aldığını söylemesine rağmen bazı araştırmacıların Urduca mesneviler arasında kabul ettiği *Hüb Tereng* adlı mesnevisi gelir. Muhammed Efdal Pânîpatî'nin Hindistan'a has iklim ve tabiat özelliklerini anlatan *Bukat Kahânî* adlı eseri Kuzey Hindistan'da yazılan mesnevilerin güzel bir örneğini oluşturur.

Urdu edebiyatında ilk dönemlerde Farsça mesneviler örnek alınmış, bir kısım mesneviler Farsça'dan tercüme yoluyla, bir kısmı da Farsça mesnevilerindeki hikâyelerin Dekkenî diline uyarlanması sonucu ortaya çıkmıştır. Gucerât ve Dekken'de Urduca şiir söylenmeye başlandıktan hemen sonra XV. yüzyılın ortalarında Behmenîler döneminde Fahreddin Nizâmî, büyük kısmı günümüze ulaşan ve bazıları tarafından Urduca'nın ilk mesnevisi kabul edilen *Kadam Râo Padam Râo* hikâyesini kaleme almıştır. Ahmednagarlı şair Seyyid Şah Eşref Biyâbânî'nin Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da çektiği sıkıntıları anlatan *Nev Serhâr*'ı da Urduca'nın erken dönem mesnevileri arasında zikredilebilir.

Âdilşâhîler devrinde mesnevi yazımı büyük hız kazanmıştır. Şah Mîrâncî Şemsüluşşâk'ın *Hûşnâme*, *Hûştâziye* ve *Şehâdetü'l-hakîkat* mesnevilerinden başlayarak sonraki dönemlerde de birçok mesnevi kaleme alınmıştır. Abdül'ün *İbrâhîm-nâme'si* (İbrâhim Âdil Şah'ın manzum hayat hikâyesi), Mirza Muhammed Mukîmî'nin *Çendar Beden u Mehyâr*'ı, Muhammed b. Ahmed Âciz'in *Leylâ vü Mecnûn* ile *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevileri, Emîn'in *Behrâm u Hûsn Bânû'su*, Kemal Han Rüstemî'nin *Hâvernâme'si*, Melik Hûşnûd'un *Heşt Bihîşt*'i ile *Yûsuf-Züleyhâ'sı*, San'atî'nin *Kıssa-i Benazîr*'i, Muhammed Nusretî'nin *Gülşen-i 'İşk'* ile *Âlînâme* ve *Târîh-i Sikkenderî'si*, Seyyid Mîrân Hâşimî'nin *Yûsuf-Züleyhâ'sı* Âdilşâhî devrinin en önemli mesnevileri arasındadır.

Kutubşâhîler dönemi şairlerinden Molla Vechî'nin Muhammed Kulî Kutubşah'ın aşk hikâyesini anlattığı *Kuṭb u Müsterî* adlı eseri, Gavnâsî'nin *Seyfû'l-mülûk* ve *Bedî'u'l-cemâl*'i ile Ziyâeddin Nahşebî'nin Sanskritçe'den Farsça'ya tercüme ettiği *Tûtinâme'sinin* Urduca çevirisiyle Hasan Şevki'nin mesnevisi *Zafernâme-i Nizâmî Şâh* ve *Mizbânînâme-i Sultân Muhammed 'Âdilşâh* adlı eserleri de bulunmaktadır. Devrin şairlerinden Mazharüddin İbn Nişâtî'nin *Phûlben*'i hikâyesinin özgünlüğü, dilinin sadeliği ve üslûbunun güzelliğiyle takdir toplamıştır. Tabî'nin *Behrâm u Gülendâm*'ı, Fâiz'in *Kıssa-i Rıdvân Şâh u Rûh-i Efvâ'sı*, Latîf'in *Zafernâme'si* ve Gulâm Ali'nin *Padmâvet*'i de zikre değer mesnevilerdir.

Dekken'de Bâbürlüer döneminde de mesnevi yazıcılığı devam etmiştir. Bu devrin mesnevileri arasında Bahrî'nin *Men Legen* ve *Bengâbnâme'si*, Vecdî'nin *Pençhî Bâçâ'sı*, Velî Veylürî'nin *Reten*